

Laurențiu Rădvan
(editor)

ORAȘUL
din
SPAȚIUL
ROMÂNESC
între
ORIENT
și
OCCIDENT

*Tranziția
de la medievalitate
la modernitate*

Historica

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA” IAȘI

Laurențiu Rădvan
(editor)

Orașul din spațiul românesc între Orient și Occident

Tranziția de la medievalitate
la modernitate

EDITURA UNIVERSITĂȚII „ALEXANDRU IOAN CUZA”
IAȘI – 2007

CUPRINS

NOTĂ	7
Petronel ZAHARIUC , <i>Date noi despre ctitorii mănăstirii Jitianu (jud. Dolj) și un document de danie pentru mănăstirea Sfântul Pavel de la Muntele Athos</i>	11
Gerd FRANCK , <i>Un ctitor și o ctitorie: Ion Golăi și mănăstirea Golia</i>	27
Enikő RÜSZ-FOGARASI , <i>Câteva aspecte privind statutul văduvelor în Cluj în perioada premodernă</i>	53
Laurențiu RĂDVAN , <i>Drumuri de țară și drumuri de oraș în Țara Românească în secolele XVII-XVIII</i>	67
Judit PÁL , <i>Administrația și elita orașului Satu Mare în prima jumătate a secolului al XVIII-lea</i>	115
Mihai-Cristian AMĂRIUȚEI , <i>Despre vornicii de poartă și atribuțiile lor în Iași secolului al XVIII-lea</i>	131
Sorin IFTIMI , <i>Turnul bisericii Sfântul Spiridon din Iași, un monument între două lumi</i>	165
Claudiu NEAGOE , <i>Tradiționalism și modernitate în societatea și muzica românească (1750-1830)</i>	183
Sorin ȘIPOȘ , <i>Mărturii asupra orașelor-cetăți de la frontiera răsăriteană a Europei consemnate de ofițerul francez Lazowski la sfârșitul secolului al XVIII-lea</i>	241
Dan Dumitru IACOB , <i>Balurile înaltei societăți din Principatele Române la mijlocul secolului al XIX-lea</i>	263
Carmen OPRESCU , <i>Activitatea edilitară și modernizarea orașului Câmpulung Muscel (sfârșitul sec. XIX – prima parte a sec. XX)</i>	325
ABSTRACTS	347
AUTORI	359

ADMINISTRAȚIA ȘI ELITA ORAȘULUI SATU MARE ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Judit Pál

Istoriografia tradițională a neglijat mai multe teme privind istoria urbană, printre care și viața internă a orașelor. În monografiile de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea există de obicei un mic capitol despre administrația orașelor, dar aici găsim de cele mai multe ori lista juzilor și primarilor sau o enumerare a evenimentelor considerate mai importante, care de multe ori n-au avut legătură organică cu viața respectivului oraș: vizitele domnitorilor, găzduirea dietelor, bătălii, semnarea unor tratate etc. Referitor la administrația orașului Satu Mare din perioada premodernă și modernă găsim un capitol într-o monografie reprezentativă de la sfârșitul secolului al XIX-lea¹. Perioada de după cel de-al doilea război mondial n-a favorizat nici ea istoria orașelor, căci din cauza dogmatismului ideologic istoria urbană a fost substituită istoriei mișcării muncitorești. După 1989, istoria orașelor a fost revigorată și, printre altele, credem că este utilă și prezentarea administrației și elitei urbane din epoca premodernă.

Satu Mare în secolul al XVII-lea a fost un oraș locuit în majoritate de așa-ziii *reformați* (protestanți). Prima ofensivă împotriva reformaților s-a produs la sfârșitul secolului al XVII-lea, când iezuiții, folosindu-se de situația politică favorabilă, au încercat să răstoarne sistemul de până atunci și să promoveze catolicii în conducerea orașului. În 15 decembrie 1690, un decret regal stipula ca alegerile din orașele libere regești să fie

¹ Samu Borovszky (red.), *Szatmár-Németi sz. kir. város* [Orașul liber regesc Satu Mare], Budapest, f.a.

conduse de un comisar regal. Comisarii erau de obicei funcționari ai Camerei ungare sau din Zips și aveau atribuții foarte largi: controlau economia orașului, activitatea administrativă și juridică a magistratului, situația bisericilor și a clerului și conduceau – și influențau – alegerile. Raportul comisarilor era trimis de la Camere către Cancelaria aulică ungară, iar deliberatul regesc era trimis înapoi la Camere, care trebuiau să-l pună în aplicare. În instrucțiunile date comisarilor se simte în mod evident tendința anti-protestantă². În Satu Mare, se pare că la început decretul n-a fost aplicat, până când iezuiții din oraș au cerut în 1694 de la Camera din Zips trimiterea unui comisar. Acesta a suspendat din funcție judele și doi senatori, numind în locul lor catolici. În anul următor orașenii au ținut alegerile după vechiul obicei și au ales din nou un jude reformat, dar iezuiții au depus și ei plângere. În 1695, a fost trimis drept comisar regal pentru alegeri *tricesimator*-ul din Satu Mare, omul de încredere al lui Károlyi, Gábor Erős. El a declarat nulă alegerea precedentă și a forțat alegerea unui jude catolic. În urma protestelor, pentru intimidarea orașenilor au fost verificate privilegiile orașenești și au fost pornite anchete împotriva membrilor sfatului³. Iezuiții au cerut și jumătate din vama pieței, care servea pentru întreținerea spitalului reformat, o parte din veniturile preoților reformați și retrocedarea clopotului mare. Sfatul intern era de părere că iezuiții ar trebui să fie satisfăcuți cu sfertul de dijmă, precum și cu localitatea Berence, care înainte aparținuse școlii reformate. Diferendul s-a adâncit și la un moment dat armata a intervenit în favoarea iezuiților⁴. Sfatul a încercat să-și găsească patroni sus-puși pentru propria cauză și a trimis probabil și o delegație la Viena. În arhiva orașenească găsim o scrisoare a palatinului

² István Nagy, *A magyar kamara 1686-1848* [Camera ungară 1686-1848], Budapest, Akadémiai, 1971, p. 39.

³ Direcția Județeană Cluj a Arhivelor Naționale ale României, F 20 Arhiva municipiului Satu Mare, Acte, nr. 1695/317, 321, 345 (în continuare se va cita AJC). Vezi și Ferencz Ágoston, *Közigazgatás* [Administrația], în Samu Borovszky, *Szatmár-Németi...*, p. 28.

⁴ Mihály Sarkadi Nagy, *Szatmár-Németi szabad királyi város egyházi és polgári története*. Rendszerbe ütötte s kiegészítette Bartók Gábor [Istoria ecleziastică și civilă a orașului liber regesc Satu Mare], Szatmárt, 1860, pp. 125-126.

Pál Esterházy către *judex curiae*, în care îl roagă să asiste cauza dreaptă a sătmărenilor⁵.

În 1697, alegerile au fost iarăși asistate și manipulate de un comisar. *Tricesimator*-ul Mihály Skottka a eliminat cei mai de văză senatori din funcții, printre care și viitorul jude, Mihály Nánási, și a pus iarăși un jude catolic în fruntea orașului⁶. La protestele locuitorilor a fost ținută o anchetă, ale cărei întrebări sunt interesante, pentru că reflectă pe de o parte „gravaminele” (*gravamina*) orașului, pe de alta zvonurile legate de alegeri care circulau printre reformați. Printre întrebări găsim: dacă e adevărat că în ultimii ani mai mulți funcționari puși prin forță n-au fost cetățeni ai orașului, n-au avut casă și au plecat din oraș imediat după expirarea funcției; dacă e adevărat că unii comisari erau instruiți să numească senatori catolici pricepuți și calviniști nepricepuți; dacă a fost un „tumult” cu ocazia alegerilor etc.⁷ Nu cunoaștem rezultatele investigației, dar până la urmă, la finele anului 1697, Cancelaria aulică ungară a permis alegerea liberă a senatului și a funcționarilor⁸. Procesul de limitare a autonomiilor orășenești de către puterea centrală și de întărire a catolicilor a fost pentru un timp frânat de răscoala condusă de Francisc Rákóczi al II-lea.

La începutul secolului al XVIII-lea situația celor două localități gemene despărțite de Someș, Satu Mare și Mintiu⁹, era destul de critică. Răscoala condusă de Francisc Rákóczi al II-lea a provocat mari distrugerii în regiune. În 1703, orașul a fost distrus și incendiat, locuitorii s-au refugiat în alte parte și s-au întors abia treptat. La comanda lui Sándor Károlyi, cel mai mare proprietar din regiune, unul din conducătorii militari ai armatei curuților, fusese distrusă și cetatea. După încheierea păcii de la Satu Mare (1711), au fost consemnați doar 101 de capi de

⁵ Scrisoarea lui Pál Esterházy către István Csáky, Viena, 24. apr. 1697, AJC, F 20, nr. 1697/373.

⁶ AJC, F 20, nr. 1696/350.

⁷ Punctele sunt fără dată, dar se găsesc lângă o scrisoare din 5 ianuarie 1697. Din păcate răspunsurile s-au pierdut (AJC, F 20, nr. 1697/373).

⁸ AJC, F 20, nr. 1697/293.

⁹ În text este destul de dificil să facem diferența între aceste localități, deoarece în limba română atât una dintre localitățile inițiale, Satu Mare (ung. Szatmár), cât și orașul unit cu Mintiu (ung. Néméti) poartă numele de Satu Mare (ung. Szatmárnéméti).

familie orășeni și 42 de jeleri, în timp ce numărul caselor nelocuite se ridica la 169¹⁰. În ciuda situației dezastruoase, sfatul orășenesc a profitat de ocazia favorabilă și a făcut noi demersuri pentru obținerea privilegiului de oraș liber regesc, după ce eforturile lui în acest sens din secolul precedent rămaseseră fără rezultat.

Deși „epoca de aur” a privilegiilor orășenești a fost evul mediu, dobândirea lor a fost posibilă și mai târziu. În Ungaria, rețeaua orașelor libere s-a format până la sfârșitul evului mediu, dar – deși în număr mai mic – și în secolele XVII-XVIII o serie de noi orașe au obținut privilegii. Explicația constă în penuria cronică de bani a Curții, astfel că vistieria se folosea de orice mijloc pentru a-și mări veniturile, iar acordarea privilegiului orășenesc era o sursă considerabilă de venit¹¹.

Satu Mare a cerut acordarea privilegiilor de oraș liber regesc invocând mai multe argumente: privilegiile mai vechi ale celor două localități gemene obținute de la regii Ungariei și principii Transilvaniei, susținerea dată armatei habsburgice și distrugerea orașului în cadrul răscoalei, foloasele aduse vistieriei etc. Obținerea privilegiului nu era numai o problemă de prestigiu, căci pentru viitorul orașului era foarte importantă emanciparea de sub comitat și de sub „stăpânul” puternic al acestuia, Sándor Károlyi, precum și obținerea monopolului economic asupra teritoriului orașului.

Străduințele sale în acest sens au fost susținute atât de Camera ungară (*Camera Hungarica*), cât și de Camera din Zips (*Camera Scepusiensis*). În ciuda acestora, orașul n-a avut o sarcină ușoară, cea mai urgentă problemă legată de obținerea noului titlu fiind răscumpărarea bunurilor fiscale. Prin acestea orașul obținea și așa-zisele *jura regalia minora*, care erau îngrădite de două parcele, respectiv conace nobiliare și crășmele

¹⁰ Antal Szirmay, *Szathmár vármegye fekvése, története és polgári esmérete* [Așezarea, istoria și cunoștințe civice despre comitatul Satu Mare], vol. I, Budán, 1809, p. 185. În arhiva orașului mai figurează în conscripție și 39 de văduve și 73 „profugos” (AJC, F 20, 1711/144). În 1715, au fost consemnați 244 capi de familie orășeni, printre care 126 meșteșugari și negustori și 38 de jeleri (Arhivele Naționale Ungare –Magyar Országos Levéltár, în continuare se va cita MOL), N 26 Archivum regni, N 78 1715. évi összeírás. 29. téka).

¹¹ Datoria de stat se ridica în 1711 la circa 49 milioane de florini, ceea ce explică parțial și atitudinea schimbată a curții.

aferente¹². O parcelă și crâșmă se afla în proprietatea comandantului de odinioară al cetății, Georg Pankratius Gückel (Gickl), iar cealaltă în proprietatea comitelui suprem al comitatului Satu Mare, Sándor Károlyi, care era unul din cei mai influenți și avuți magnați din Ungaria de Est. Lupta s-a dat nu numai pentru păstrarea prestigiului, ci avea o miză reală. La începutul secolului al XVIII-lea în Ungaria domnea o lipsă cronică de bani. Cârciumile constituiau una din sursele cele mai sigure și mai importante de venit atât pentru orașe, cât și pentru marile domenii. Însuși Károlyi susținea această idee, într-o scrisoare adresată fiului său numind cârciumile drept „cele mai profitabile mine ale moșierului”¹³. La fel de importante erau aceste venituri pentru Satu Mare. Partea cea mai importantă a veniturilor orașului, ruinat din punct de vedere economic, o constituiau sumele vărsate în urma vânzării vinului și rachiului¹⁴.

Nu vom insista aici asupra luptei pentru obținerea rangului de oraș liber regesc¹⁵. Orașul a trimis deputați la Viena și Pressburg (Pojon, azi

¹² Mutarea în număr mai mare a nobililor în orașe este legată de înaintarea turcilor spre Europa Centrală în veacul al XVI-lea, accentuându-se în secolul al XVII-lea și începutul secolului următor. Fenomenul cauza multe probleme orașelor, deoarece nobilii au încercat să se emancipeze de sub jurisdicția orașelor și au vrut să se sustragă de la obligația plății impozitelor sub pretextul privilegiilor nobiliare (vezi István Rácz, *Városlakó nemesek az Alföldön 1541–1848 között* [Nobili orașeni din zona Alföld între 1541 și 1848], Budapeșt, 1988). La Satu Mare, în secolul al XVI-lea au fost donate mai multe parcele nobililor cu privilegii (Szirmay, *op. cit.*, pp. 158-159).

¹³ Ágnes Kovács, *Károlyi Sándor*, Budapeșt, 1988, p. 190.

¹⁴ După socotelile orașenești, la începutul secolului al XVIII-lea din cârciumărit se scoteau aproape trei pătrimi din venituri; cu timpul această proporție a scăzut. După calculele lui István Kállay, la mijlocul secolului al XVIII-lea în majoritatea orașelor libere regești această proporție era în jur de o pătrime (István Kállay, *Szabad királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában* [Economia orașelor libere regești în timpul Mariei Tereza], Budapeșt, 1972). În 1696, la Satu Mare, taxa a adus un venit de 2100 florini domeniului regal. Dacă avem în vedere că venitul net al orașului era în 1707 de numai 2562 florini, atunci înțelegem importanța problemei (Bertalan Bagossy, *Szatmár-Németi története* [Istoria orașului Satu Mare], în Samu Borovszky (red.), *Szatmár-Németi...*, p. 232; *AJC F 20*, nr. 8).

¹⁵ Pentru obținerea statutului de oraș liber regesc, vezi Judit Pál, *Der Preis der Freiheit. Die freie königliche Stadt Szatmárnémeti am Anfang des 18. Jahrhunderts, in Ergebnisse Diener ihrer Herren? Herrschaftsvermittlung im alten Europa*, Hrsg. Stefan Brakensiek–Heide Wunder, Köln–Weimar–Wien, 2005, pp. 123-143.

Bratislava), care prin diverse metode (printre care mituirea funcționarilor) au reușit să obțină diploma în 1712, după care, în 1715, și dieta a votat legea privitoare la ridicarea celor două localități la rangul de oraș liber regesc. Astfel, cele două localități s-au unificat oficial, dar conflictele dintre părți au continuat de-a lungul secolului al XVIII-lea.

În fruntea orașului găsim – ca și în cazul altor orașe – sfatul intern sau senatul (*magistratus, senatus*), compus din 12 membri, și sfatul extern (*electa communitas*), care înainte de unificare avea în Satu Mare 70, iar în Mintiu 50 de membri. În fruntea sfatului extern stătea „tribunul” (*tribunus plebis*, în izvoare *fürmender*, după denumirea germană *Vormund*), care avea rol de intermediere între cele două sfaturi, dar adesea și între Satu Mare și Mintiu. Sfatul extern se întrunea în cazul ivirii unor probleme importante legate de viața orașului, constituind și un for de apel în cazul proceselor. Pentru alcătuirea regulamentelor interne ale orașului cele două sfaturi țineau ședințe comune. Pe lângă atribuțiile administrative, sfatul intern avea și atribuții economice și juridice.

În fiecare an, la 1 ianuarie, sfatul extern alegea judele orășenesc și pe cei 12 senatori. Juzii care nu erau realeși deveneau din nou membri ai sfatului extern. După unificare și până la mijlocul secolului al XVIII-lea, numărul membrilor sfatului extern a variat în jurul cifrei de 60 de persoane (teoretic era 60). În 1758, sfatul extern a fost redus la 40 de membri, puterea centrală dorind probabil să diminueze astfel ponderea protestanților. În urma răscoalei conduse de Francisc Rákóczi al II-lea zelul anti-protestant a fost mai puțin simțit, dar tendințele de recatolicizare au reapărut după relativ scurt timp și au culminat în timpul domniei Mariei Tereza. Deși n-am reușit să stabilim decât parțial religia membrilor sfatului, se pare că la început funcțiile au fost monopolizate de către reformati, pentru ca după prima treime a secolului al XVIII-lea să apară catolici și, treptat, aceștia să ocupe teren¹⁶.

Un aspect interesant al dezvoltării orașelor din Europa Centrală și de Est l-a constituit prezența nobililor în orașe. În Ungaria și Transilvania prezența masivă a nobililor în orașe este legată de înaintarea otomanilor. Din teritoriile ocupate de turci mulți nobili s-au refugiat în Ungaria de nord și de vest, respectiv în Transilvania, dar procesul a continuat și în

¹⁶ Ferencz Ágoston, *op. cit.*, pp. 27-28; AJC, F 20. Procese verbale ale Sfatului orășenesc.

secolele XVII-XVIII. Cauza principală a conflictelor dintre orășeni și nobili o constituia faptul că nobilii au încercat să se sustragă de sub jurisdicția orășenească și de sub povara impozitelor sub pretextul privilegiilor nobiliare. Nobilii din Satu Mare, de exemplu, au cerut protecție de la comitele Sándor Károlyi împotriva orășenilor. În același timp, nobilii s-au integrat în societatea orășenească și au jucat un rol important în conducerea centrelor urbane.

Conform conscripției din 1715, în Satu Mare existau 244 de capi de familie cu drept de cetățenie în oraș și 38 de jeleri (adică fără drept de cetățenie); din totalul capilor de familie, 126 erau meseriași sau negustori. Din totalul celor care aveau drept de cetățenie, 14,3% erau nobili, pe când judele și șapte din cei 12 senatori (53,8%) erau nobili. Juzii erau aleși întotdeauna din rândul nobililor. Pe baza conscripției din 1715, din cei 42 de senatori din perioada 1704-1724 am putut identifica 16 nobili, iar în alte trei cazuri probabilitatea este mare, deci aproape jumătate (45,2%) din senatori, din primul sfert de secol, au fost nobili¹⁷.

Dacă ne uităm la meserii, cei mai mulți senatori erau negustori (12 din 42, adică 28,5%). Mai găsim trei tăbăcari, trei croitori, doi cizmari, câte un tâmplar, măcelar și orfevrar, iar la ceilalți meseria n-a fost consemnată. În cazul nobililor și/sau negustorilor probabilitatea realegerii era considerabil mai mare.

Din conscripția din 1720 se conturează și mai bine influența diferitelor bresle și participarea lor la conducerea orașului. Din cei 20 de negustori, 14 au fost membri ai sfatului extern, iar opt dintre ei au fost cel puțin o dată senatori. Printre breslele influente, care aveau mai mulți membri în sfatul extern, amintim: fierarii (din șapte fierari, trei au fost membri ai sfatului extern, dar foarte probabil și ceilalți patru), măcelarii (cinci din zece), croitorii (nouă din 21), cojocarii (patru din opt) și cizmarii (șase din 21). În sfatul extern au mai fost reprezentați bărbierii, orfevrarii, curelarii și tăbăcarii. Pe de altă parte, nu găsim nici un membru din breslele țesătorilor, rotarilor, dogarilor, olarilor, cuțitarilor, tâmplarilor, lăcătușilor și năsturarilor¹⁸.

¹⁷ MOL, N 26 Regnicolaris levéltár, N 78 1715. évi ősszeírás, 29. téka.

¹⁸ MOL, N 79 1720, évi ősszeírás, 32. téka.

Deși între cele două conscripții există o diferență de numai cinci ani, este izbitoare îmbogățirea unora din cei de la conducerea orașului (desigur, diferențele se pot datora parțial și deficiențelor celor două conscripții, mai ales celei din 1715). Consulul János Losonczy, de exemplu, și-a triplat terenul arabil, iar dimensiunea fânețurilor sale a crescut de patru ori (de la opt care, în 1720 a ajuns să aibă 34); judele Miklós Nánási avea vii care dădeau 75 de butoaie de vin față de 16, anterior. Desigur, senatorii erau aleși dintre cei mai de vază și cei mai bogați oameni ai orașului, dar din studiul contractelor de vânzare și cumpărare se observă că membrii sfatului intern au cumpărat în număr mare terenuri și vii, mult peste media orășenilor. Serviciile aduse orașului erau, de asemenea, recompensate prin dăruirea unor terenuri. Printre beneficiari găsim de cele mai multe ori judele și notarii. În 1707, de exemplu, sfatul a dăruit judeului un teren pentru foloasele aduse orașului, în speranța „că domnia sa va sluji fidel și cu folos nobilul oraș” și în continuare¹⁹.

Senatorii erau realeși foarte des la începutul secolului al XVIII-lea, se pare că de obicei o dată la doi ani, dar după 1717 alegerile au devenit formale: senatorii au fost aleși pe viață și numai locurile vacante au fost completate. Deși și notarii erau aleși formal, ei erau funcționari stabili și făceau parte din senat. Senatorii nu aveau o remunerație fixă, ci primeau o parte din diferitele taxe și amenzi. Notarii aveau un salariu fix, după înțelegere, însă primeau și ei o parte din taxe. În 1718, s-a iscat un conflict între jude și notar în privința taxei pentru cetățenie; până la urmă, rezoluția a fost ca „taxa de protocolare” să o primească notarul. Serviciile extraordinare ale notarilor au fost și ele recompensate. Notarului Mihály Váradi, care a fost unul dintre deputații orașului la Viena și Pressburg și avea merite deosebite în obținerea rangului de oraș liber regesc, i-au fost iertate datoriile către oraș și a mai primit și o parcelă și o vie²⁰.

La începutul secolului al XVIII-lea s-a schimbat de mai multe ori denumirea unor funcții și modul lor de alegere. În fiecare an erau desemnați diverși funcționari, care aveau grijă de finanțele bisericii, de vii

¹⁹ AJC, F 20, nr. 8. Protocolul sfatului 1704-1724. În continuare ne vom referi la acest protocol.

²⁰ *Ibidem*.

(*judex promontorii*), de mori (*inspector molendinarum*), de piețe (*inspector fori publici*), de distribuția vinului și rachiului (*inspector educillorum, inspector foecum et cremati*), de paza orașului, de impozite etc., de obicei câte doi pentru o funcție. Ordinea era asigurată de un căpitan și de „decurionii” din fiecare cartier. „Inspectorii crâșmelor” (*inspector educillorum*), care aveau grijă de vinul orașului și de crâșme, controlau să nu fie introdus vin străin în oraș și în consecință administrau cei mai mulți bani. Erau aleși dintre senatori, în timp ce ceilalți puteau să fie ori senatori, ori centumviri (membrii senatului extern).

La începutul secolului al XVIII-lea funcțiile erau deținute de obicei doi ani consecutivi, rareori mai mulți ani; în anii '20, s-a consolidat obiceiul ca unul din funcționari să rămână pe loc, iar celălalt să fie nou ales. Pentru că era vorba de funcții de încredere, s-a dat o luptă continuă pentru ocuparea lor între Satu Mare și Mintiu, respectiv între sfatul intern și cel extern. Acesta a fost și unul din motivele principale ale conflictului între cele două părți ale orașului. La început, Mintiu a protestat de mai multe ori împotriva uniunii. În 1717 au înaintat jalbele lor constând în mai multe puncte. Au obiectat că numai trei-patru dintre conducătorii lor au căzut de acord cu sătmărenii privind uniunea, fără să aibă acordul întregului senat din Mintiu, ceilalți fiind puși în fața unui fapt împlinit. De asemenea, erau nemulțumiți de faptul că au fost înlăturați din funcții. Dacă la început în senatul unificat au fost patru membri din Mintiu, în 1717 numărul lor s-a redus la doi, pe când senatul unificat administra și treburile din Mintiu și dispunea de averea și veniturile părții respective²¹.

În arhiva familiei Károlyi au rămas mai multe propuneri pentru soluționarea conflictului, dar nu este clar care dintre ele a fost pusă în aplicare. Cei din Mintiu au propus printre altele ca fiecare parte să-și păstreze sigiliul – ca simbol al suveranității –, iar sfatul extern din Mintiu, compus din 25 de membri, să aleagă patru senatori și un notar. Acești senatori urmau să administreze averea părții Mintiu. Cei din Satu Mare au fost de părere că alegerile trebuie să decurgă la fel ca până atunci, adică în comun, iar numărul senatorilor din Mintiu să varieze în funcție de împrejurări. Într-un nou răspuns, cei din Mintiu au reafirmat dreptul lor la autonomie: au cerut notar separat „pentru treburile proprii” și ca „direcția

²¹ MOL, P 392 Károlyi család – Törzsanyag (Familia Károlyi). 167. fiók. Szatmár város.

economică să fie la conducătorii părții din Mintiu, la fel ca înainte de uniune”, treburile mai mici urmând să fie rezolvate de senatorii din Mintiu fără intervenția senatului. În urma conflictului, în anii '20 cei din Mintiu au fost reprezentați în număr mai mare la îndeplinirea diferitelor funcții, dar în 1744 s-au adresat din nou printr-o suplică împărătesei, deoarece de 30 de ani nu mai fusese ales un jude din partea lor.

Pentru împlinirea funcțiilor a existat un conflict și între sfatul intern și cel extern. La alegerile din anul 1731 – ținute în prezența unui delegat al Camerei din Zips – s-a stabilit să fie aleși trei „inspectori ai crâșmelor”, dintre care unul, precum și unul dintre „inspectorii morilor”, să fie ales dintre membrii sfatului extern.

Despre modul concret al funcționării administrației știm foarte puțin. Procesele-verbale ale sfatului de la începutul secolului al XVIII-lea sunt concise. Viața orașului a fost tulburată; după incendierea localității, localnicii s-au refugiat în vii sau în altă parte și a durat o perioadă până totul a revenit la normal. Primul proces-verbal din secolul al XVIII-lea datează din 1703, dar la începutul lui au fost consemnate hotărâri din a doua jumătate a secolului precedent²². Scurtele consemnări se referă la procese (furturi, bătăi, diferende legate de moșteniri sau de neplata impozitelor), la vânzări și cumpărări, la bresle și la acordarea dreptului de cetățenie. Paralel exista și un alt proces-verbal, în care au fost consemnate listele cu membrii sfatului, dar și, în majoritate, vânzări și cumpărări de case, terenuri și vii²³. Până în ultima treime a secolului al XVIII-lea, actele juridice n-au fost separate de cele administrative, așa cum nici administrația n-a fost separată de justiție.

Ședințele senatului nu s-au ținut regulat; de obicei, senatul se întrunea o dată pe lună, dar câteodată și de patru ori într-o lună, alteori nici o singură dată. De cele mai multe ori, sub o dată găsim consemnată o singură chestiune, alteori erau discutate mai multe probleme. Se pare că senatul se întâlnea numai când se ivea câte o problemă de rezolvat. De exemplu, în aprilie 1711 s-a întrunit de 10 ori, din care în patru zile au fost întâlniri consecutive. În 1709, din problemele consemnate majoritatea (13) se refereau la vânzări și cumpărări, dar întâlnim și două zalogiri

²² AJC, F 20, nr. 9.

²³ *Ibidem*, nr. 8.

(ipotecări), un schimb, un testament și o hotărâre a sfatului. La început, procesul-verbal are deficiențe mari: lipsesc nume, câteodată consemnările n-au fost terminate; din anul 1719 avem consemnate numai 3 vânzări și cumpărări. Până în anii '20 procesul-verbal a fost redactat ulterior, pentru că găsim și urmările unor cazuri²⁴.

În fiecare an la 1 ianuarie erau consemnate și dările de seamă. Veniturile orașului, la începutul secolului al XVIII-lea, nu erau prea mari: în 1705, 2794 florini, din care 1889 florini veniturile după cârciumi, 2787 florini fiind cheltuieli. Veniturile bisericii reformate au fost și ele consemnate în procesul-verbal al sfatului. Ele se ridicau în anul respectiv la 1781 de florini, majoritatea provenind din venitul morilor. Pentru că orașul era patronul bisericii, adesea cele două bugete s-au amestecat. În timpul răscoalei conduse de Francisc Rákóczi al II-lea situația financiară a fost dezastruoasă. În 1707, din cauza devalorizării monedei de aramă bătută de Rákóczi n-au fost considerate necesare nici măcar dările de seamă. Judele a acoperit cheltuielile cele mai necesare din monedele de aur lăsate bisericii reformate de un cetățean.

Odată cu obținerea rangului de oraș liber regesc Satu Mare a răscumpărat și *jura regalia minora*, însă efortul financiar a dus la îndatorarea orașului. Pentru plata datoriilor, sfatul a fost nevoit să arendeze cârciumile orășenești pentru o sumă de 9 mii de florini către cei doi juzi care au îndeplinit consecutiv funcția și către câțiva senatori mai avuți. Aceștia au cumpărat și majoritatea locurilor de prăvălie care au fost vândute cu această ocazie.

Din cauza îndatorării și a gestiunii necorespunzătoare a banilor orașului, la mijlocul secolului al XVIII-lea a fost trimisă o comisie ce avea menirea să controleze finanțele. Conform legii nr. XXXVI din 1715, Camera ungară supraveghea treburile orășenești, dar după 1724 o parte a atribuțiilor sale a fost împărțită cu Consiliul locotenențial (*Consilium Regium Locumtenentiale Hungaricum*). În 1733 au fost delimitate atribuțiile: Camera se îngrijea de problemele economice, iar Consiliul de problemele administrative.

În instrucțiunile din 1752 date de către comisia camerală în urma controlului făcut au fost stabilite modul de strângere a impozitelor,

²⁴ *Ibidem*.

salariile funcționarilor etc. Comisia a încercat să modernizeze administrația, prin introducerea unei evidențe mai bune. S-a stipulat ca listele de impozit să fie redactate în două exemplare, unul să fie ținut la notar ca „authenticum”, iar fiecare plătitor de impozite să primească un caiete în care să fie consemnate plățile, toate acestea pentru o mai bună supraveghere reciprocă. Judele și senatul erau responsabili pentru îndeplinirea rezoluției. Impozitele extraordinare puteau fi colectate numai în urma hotărârii senatului sau în caz de forță majoră la „asignarea scrisă” a judeului, dar trebuiau acoperite prin chitanțe, ca de altfel orice plată. Contravenția era sancționată cu amendă în bani. Impozitele plătite pentru întreținerea armatei trebuiau, de asemenea, documentate în scris; despre *militaris portio* collectorii de impozite trebuiau să deschidă un „diarium” care trebuia prezentat lunar judeului. Orice prestație trebuia notată în carnețelul de impozite al locuitorilor²⁵. Nu știm, însă, în ce măsură au fost duse la îndeplinire recomandările comisiei camerale.

Tot comisia sus-amintită a decis efectuarea unei conscripții pe teritoriul orașului. O comisie orășenească trebuia să consemneze fiecare parcelă împreună cu numele proprietarului. S-au stabilit și rubricile conscripției, care trebuia înaintată magistratului sub semnăturile și sigiliile celor care au efectuat-o. Conscripția era necesară, deoarece găsim cazuri în procesul-verbal când au fost enumerate terenurile arabile cumpărate de cineva cu doi ani înainte, pentru că la data cumpărării „n-au știut nici ei bine unde se află arabilul și cine sunt vecinii”. Din datele rămase nu putem stabili în ce măsură au fost consemnate în scris vânzările și cumpărările de teren. Între cazurile consemnate, un procent însemnat îl ocupă cumpărările de teren din partea membrilor sfatului, dar nu știm cât la sută din cazuri au fost consemnate în procesele-verbale, care serveau drept „loca authentica”. Procesele-verbale țineau loc de acte notariale, de aceea cetățenii mai precauți s-au străduit ca aici, pentru o siguranță mai mare, să fie consemnate și diferitele zalogiri și împrumuturi. De mai multe ori au fost copiate în procesele-verbale diferite contracte. Precauția era explicată de vremurile tulburi; în 1718 era

²⁵ *Instructio* (de către comisia camerală către orașul liber regesc Satu Mare), 2 oct. 1752. MOL, Melczer (kellemesi) család, P 1828 Melczer Pál (1741-81) 2. cs. 4. tétel. Sztatmárnémeti város vizsgálati irata.

amintită o datorie, contractul original fiind pierdut în timpul ultimei incursiuni a tătarilor²⁶. Sfatul a încercat și el să contribuie la răspândirea scrisului în treburile oficiale. În 1710, senatul a hotărât ca aceia care „în afara bunului și înrădăcinatului obicei își fac testament fără deputați trimiși de către judele nobilului oraș” să fie pedepsiți cu 12 florini și testamentul lor va fi considerat nul²⁷.

Oralitatea, însă, a dominat încă multă vreme atât în administrație, cât și la nivelul inferior al justiției. Așa cum se vede deseori consemnat în procesul-verbal, părțile își prezentau cazul „cu limba vie” în fața sfatului. Numai în cazul proceselor mai importante au fost redactate replicile în scris. Prin oralitate, sfaturile încercau să reducă birocrăția și să evite surplusul de muncă²⁸. Asta arată și hotărârea senatului din 1711 prin care, pentru evitarea unor litigii inutile, s-a stipulat că dacă una dintre părți nu acceptă hotărârea „juzilor arbitri”, să poată continua procesul numai după ce a depus în decurs de 15 zile 36 de florini – o sumă considerabilă pe vremea respectivă, pentru care se putea dobândi chiar și o casă mai mică.

Senatul avea, deci, și atribuții juridice. Legea nr. XXXI din 1723 stipula ca la judecată să fie prezenți cel puțin doi senatori „știutori de legi”, iar în cazul proceselor penale, și mai mulți, dar nu știm în ce măsură legea a fost aplicată. Nu avem date nici despre studiile și pregătirea senatorilor.

La Satu Mare, un colegiu reformat funcționa încă de la începutul secolului al XVII-lea. La 1610, sfatul ordona ca atunci „când se ivește ocazia să fie angajat un profesor wittenbergian (adică un absolvent de la Wittenberg), iar când se duce lipsă de acesta, un diac care a studiat în țară”²⁹. În 1636, iezuiții au înființat propriul colegiu la Satu Mare. Deși în cazul colegiului reformat există listele studenților, este foarte greu de făcut identificarea senatorilor. Din numele celor 42 de senatori din primul sfert de secol pe liste se găsesc 13. În trei cazuri identitatea este exclusă,

²⁶ AJC, F 20, nr. 8.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ István Kállay, *Városi bíraskodás Magyarországon* [Justiția orașenească în Ungaria], Budapeșt, Osiris, 1996, p. 96.

²⁹ László Bura, *Szatmári diákok 1610-1852* [Elevi din Satu Mare 1610-1852], *Fontes rerum scholasticarum*, V, Szeged, 1994, p. 3.

deci putem să presupunem că zece dintre senatori au urmat colegiul reformat. Dar în listele sus-menționate au fost cuprinse numai numele elevilor claselor superioare și ale celor interni, așa că este foarte probabil ca un număr mult mai mare să fi frecventat școala, cel puțin clasele elementare.

Școala făcea parte din viața cotidiană a locuitorilor. Într-o depunere de mărturie din 1675 unul din martori își aducea aminte de timpul când a fost elev. Într-un litigiu din 1707 dintre două burgheze, una a defăimat-o pe cealaltă că a furat caș de la ea și că și-ar fi recunoscut bucata de caș la fetița celeilalte în școală³⁰. Orașul susținea financiar colegiul reformat și plătea totodată și învățătorul fetelor. După distrugerea de la începutul secolului, și comitatul a dat ajutor financiar școlii. Cu atât mai mare a fost revolta nu numai a orășenilor, ci și a nobililor reformați din împrejurimi, când la propunerea comisiei camerale sus-amintite (din 1754) au fost interzise clasele superioare ale colegiului reformat. Sătmărenii au trimis petiții de mai multe ori pentru restabilirea lor, au trimis deputați la Pressburg și Viena, au încercat să-și promoveze cauza, au discutat cu diferiți consilieri și au fost în audiență la cancelar. De asemenea, au cerut protecție și de la Ferenc Károlyi, comitele catolic, cu care de altfel nu erau în relații foarte bune, existând și un proces între oraș și familia acestuia. Károlyi i-a liniștit spunându-le că deși școala nu va fi readusă la forma inițială, totuși vor primi consolare, căci ar fi spus la locurile „sus-puse” că dacă școala rămâne în starea actuală, nu se vor mai găsi nici măcar jurați în comitat. Până la urmă totuși cancelarul a respins cererea, motivând că și numărul școlilor superioare catolice este redus, iar pe de altă parte, „nu trebuie teologie pentru croitori și cizmari, e destul dacă sunt buni gospodari”³¹.

Din referirile indirecte reiese că la începutul secolului al XVIII-lea puteau fi aleși în sfatul intern și analfabeți, prin urmare lipsa de carte nu era un motiv de excludere din sfat. Cunoaștem și cazul altor orașe libere regești din Ungaria unde, la mijlocul secolului amintit, o parte din membrii senatului erau analfabeți. Notarii, însă, trebuiau să fie oameni cu studii solide. Ca profesioniști, ei trebuiau să cunoască nu numai limba

³⁰ AJC, F 20, nr. 8.

³¹ MOL, P392, 167, fiók.

latină și germană, să poată să redacteze diferite documente în aceste limbi, dar trebuiau să aibă și cunoștințe de drept. Alături de notar găsim și scribi, care nu apar regulat în statele de funcții. În disputa din 1717, reprezentanții din Satu Mare au fost de acord ca cei din Mintiu să aleagă patru senatori, dar au cerut ca respectivii să fie inteligenți, fideli, sârguincioși și să ducă o viață decentă; li se dădea totuși posibilitatea să plătească un translator care să știe să scrie în latină și germană. După cum arată procesele verbale și actele orășenești, notarii nu aveau probleme cu redactarea documentelor în maghiară și latină, aveau și cunoștințe de drept, dar aveau dificultăți cu limba germană. În 1754, notarul a făcut parte din delegația care s-a dus la Viena pentru a cere funcționarea în continuare a școlii reformate; totuși, au fost nevoiți să roage un agent „să binevoiască să transfere suplica noastră în stil german”³². În 1725, comitele Sándor Károlyi a somat de două ori senatul pentru o problemă anume, iar senatul s-a scuzat pentru întârziere, „pentru că nu am găsit un translator potrivit pentru scrierile germane”³³.

La începutul secolului al XVIII-lea, Sfatul din Satu Mare a purtat o corespondență intensă cu Károlyi, dar în problemele cele mai importante doar notarul sau câțiva senatori erau trimiși personal la Károlyi cu o scrisoare de acreditare, pentru a discuta problema personal. Cei din Mintiu, de asemenea, de mai multe ori au fost personal la comite să ceară protecție împotriva sătmărenilor. Oralitatea și scrisul au persistat paralel mult timp, deși la început încă predomina oralitatea. Scrisul avea un prestigiu mare, iar cunoașterea sa a devenit cu timpul o condiție *sine qua non* pentru îndeplinirea funcțiilor; puterea centrală a încercat prin diferite ordine să întărească generalizarea scrisului în administrația orașelor. Încercările au dat roade mai mult în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Un punct de cotitură a intervenit o dată cu domnia lui Iosif al II-lea, când birocrăția a ajuns la dimensiuni necunoscute până atunci.

³² *Ibidem.*

³³ MOL, Károlyi család levéltára (Arhiva familiei Károlyi), P 398 Missiles, nr. 69412.

DESPRE VORNICII DE POARTĂ ȘI ATRIBUȚIILE LOR ÎN IAȘII SECOLULUI AL XVIII-LEA

Mihai-Cristian Amărieuței

I. Precum în toate târgurile medievale ale Țării Moldovei, și la Iași administrația orașenească era compusă dintr-un șoltuz și 12 pârgari. Primele mențiuni cunoscute ale organelor de conducere din acest important centru urban datează de la sfârșitul secolului al XVI-lea¹. În decursul veacului următor, activitatea organismului de conducere al comunității ieșene se intensifică datorită, între altele, sporirii populației și numărului actelor de vânzare-cumpărare a proprietăților din oraș². Acest organism de conducere, ales în fiecare an din rândul negustorilor sau meșteșugarilor, apare în actele secolului al XVII-lea dând mărturie împreună cu „oameni buni și bătrâni” în diverse probleme ce privesc târgul: danii, împrumuturi de bani sau vânzări-cumpărări³. Alături de asemenea activități, de atribuția de a împărți anual târgoveților loturi de

¹ La 12 aprilie 1583, într-un hrisov al lui Petru Șchiopu pentru mănăstirea Socola, sunt menționați „șoltuzul și cu târgoveții din târgul Iași” (Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I (1408-1660), Iași, Editura Dosoftei, 1999, nr. 21, pp. 30-35), la 13 februarie 1585 sunt amintiți șoltuzul și pârgarii (*ibidem*, nr. 27, pp. 42-44), pentru ca în 1590 să fie menționați într-un document latinesc Gheorghe șoltuzul și cei 12 pârgari (Dan Bădărău, Ioan Caproșu, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, ediția a II-a, revăzută, Iași, Casa Editorială „Demiurg”, 2007, p. 79).

² La 20 octombrie 1602, „Gligorcea șoltuz din Iași și 12 pârgari ai lui” sunt martori la dăruirea unui loc de dughene din oraș către Mănăstirea Secul, dania fiind înregistrată, „după străvechiul obicei, în catastiful orașenilor, ca de acum înainte să nu mai aibă nimeni treabă cu acel loc” (Ioan Caproșu, Petronel Zahariuc, *op. cit.*, nr. 56, pp. 80-82).

³ Cf. *ibidem*, Indice de materii, *sub voce* șoltuzi de Iași.